
SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

- Z OBSAHU: R. STOLIČNÁ: Alimentárne tabu v svetových náboženských systémoch
M. MENCEJ: Predstavy o živote po smrti u starých Slovanov
D. BELKO: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne
H. HLÔŠKOVÁ: Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii
D. LUTHER: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia

Na obálke:

1. strana: Čarodejnice pri magických úkonoch na drevoryte zo 16. storočia. Z publikácie Slovensko II. Lud. Obzor, Bratislava 1975.

K článku D. Belka: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne

Preklady Martin Styan

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

Electronic version accessible via Internet
URL://www.savba.sk/logos/journals/ap/ap.html

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Martin Mešša, Ján Mjartan, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

OBSAH

ZDRAVICA BOŽENE FILOVEJ 275

ŠTÚDIE

- Stoličná, Rastislava: Alimentárne tabu v svetových náboženských systémoch 277
 Mencej, Mirjam: Predstavy o živote po smrti u starých Slovanov 286
 Belko, Dušan: Magické predstavy, opatrenia a praktiky v humánnej etnomedicíne 302
 Hlôšková, Hana: Kategória minulosti v rozprávackej stratégii 319
 Luther, Daniel: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia (Výskumy mesta a formovanie urbánnej etnológie na Slovensku) ... 334

DISKUSIA

Buchta, Stanislav: Transformačné peripetie slovenského poľnohospodárstva a zmeny vidieckej society 345

MATERIÁLY

Paulovičová, Mária: Príspevok k problematike hranice a hraničného pásma v susedských vzťahoch. 351

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

- Za PhDr. Jarmilou Paličkovou, CSc. (Juraj Zajonc) 357
 K životnému jubileu pani Eleny Prandovej (Ema Drábiková) 360
 Mikuláš Mušíka šesťdesiatnik (Viera Gašparíková) 361
 IV. Kongres EASA (Juraj Podoba) 365
 11. International Ethnological Food Research Conference (Rastislava Stoličná) 369
 Obrazový a zvukový záznam vo vývine etnografie (Olga Dánlová) 371
 Ludové umenie – regres a regenerácia (Olga Dánlová) 374
 Odborne i populárne o paličkovanvej čipke (Juraj Zajonc) 378
 Medzinárodné frazeologické sympóziu EUROPHRAS '95 (Susanne Hóse) 379
 Etnologický film v Göttingene (René Lužica) 382
 Etnografická výstava roka v SNM-EM (Marta Pastieriková) 384

RECENZIE-ANOTÁCIE

CONTENTS

CONGRATULATION TO BOŽENA FILOVÁ 275

STUDIES

- Stoličná, Rastislava: The alimentary tabu in the world religions 277
 Mencej, Mirjam: The life after death by ancient Slavs 286
 Belko, Dušan: Magic ideas, measurs and practices in the human ethnomedicine 302
 Hlôšková, Hana: The category of the past in story telling strategies 319
 Luther, Daniel: Research in towns and the formation of urban ethnology in Slovakia 334

DISCUSSION

Buchta, Stanislav: Transformation problems of Slovak agriculture and changes of rural society 345

MATERIALS

Paulovičová, Mária: Contribution to the problem of borderlines, boundaries and their reflection in neighbourly relations 351

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

- An obituary for PhDr. Jarmila Paličková, CSc. (Juraj Zajonc) 357
 The anniversary of Elena Prandová (Ema Drábiková) 360
 Mikuláš Mušíka is sixty (Viera Gašparíková) 361
 IV. Congress of EASA (Juraj Podoba) 365
 11th International Ethnological Food Research Conference (Rastislava Stoličná) 369
 Visual and sound records in the development of ethnography (Olga Dánlová) 371
 Folk art – regress and regeneration (Olga Dánlová) 374
 About folk bobbin lace – scholarly and popular marmer (Juraj Zajonc) 378
 International Phraseological Conference EUROPHRAS '95 (Susanne Hóse) 379
 Ethnological film in Göttingen (René Lužica) 382
 Ethnographic exhibition of the year in Slovak National Museum - Ethnographic museum in Martin (Marta Pastieriková) 384

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

KATEGÓRIA MINULOSTI V ROZPRÁVAČSKEJ STRATÉGIÍ*

HANA HLÔŠKOVÁ

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Every community has a time, when it presents itself as an integrated consciousness of a common past. Family, ethnic, religious, professional or interest groups form collective memories, preserve and hand down events, which are important for the community or are thought to be.

The bearers of the historical consciousness of a community are specialists: witnesses, chroniclers, authors of historical prose etc. Historians are representatives of efforts to achieve an exact interpretation of the past of the community. The paper is a case study of one witness (V.H. born 1914) and her repertoire of stories from life, the development of which, the author has had the opportunity to trace for twenty years.

Motto:

„Je to sice divné, ale o věcech, které je dobré mít a o časech, které je dobré zažít, se dá povědět jedna dvě a nikdo to zvlášť neposlouchá; kdežto věci nepříjemné, vzrušující, ba dokonce příšerné mohou být základem dobrého vyprávění a v každém případě zaberou toho vyprávění spoustu.“

*(J. R. R. Tolkien: Hobit aneb cesta tam a zase zpátky
Odeon, Praha, 1979, s.72)*

Minulosť a jej naratívna interpretácia

Problematika významu minulosti je aktuálna predovšetkým vo vzťahu ku kategórii *identity*. Spoločensko-historické zmeny spôsobujú zmenu či potvrdenie skupinovej alebo individuálnej identity. Vytváranie obrazu minulosti sa deje rôznymi formami na rôznych úrovniach, ktoré na seba vzájomne vplyvajú. Folkloristika sa zaoberá i problematikou naratívnej interpretácie minulosti, kde sa tematizuje identita skupiny (rodiny, lokality, regiónu, národa, konfesionalnej, zamestnaneckej a záujmovej skupiny). Vzhľadom na dlhšiu kontinuitu niektorých historických tradícií je možné nezriedka krok za krokom sledovať ich reinterpretácie vo vzťahu k súdobej mocenskej konštelácii (Sirovátka, O. 1971). I keď sa samozrejme folkloristika venovala rozprávaniu ako takému i z hľadiska jednotlivých rozprávačských

osobností, na problematiku hľadala zo zorného uhla skupinovej identity – rozprávač ako typický, príp. výnimočný predstaviteľ lokálneho či regionálneho rozprávačského repertoáru alebo štýlu. Z mnohých bádateľov takto poňatých prác tu len výberovo menujem M. Azadovského, J. Pentikäinena, A. L. Siikalovú, L. Déghovú, M. Kosovú, A. Satkeho, G. Kiliánovú, V. Gašparíkovú.

Súčasný záujem, resp. „nová vlna“ záujmu o orálne histórie bezpochyby súvisí tiež s hermeneutickou¹ orientáciou niektorých vedných disciplín. Táto orientácia vychádza z tézy, že naše konanie predpokladá chápanie iných osôb, pričom „konečným cieľom hermeneutickej metódy je lepšie pochopiť autora, než on sám chápal seba. To je téza, ktorá je nevyhnutnou konzekvenciou učenia o neuvedomovanej tvorbe“ (W. Dilthey, 1980: 214).

Štúdia sa skladá z dvoch častí, pričom prvá časť je pokusom o zhrnutie doterajších prístupov v teórii *oral personal narrative* (spomienkové rozprávanie, memorát, poviedka zo života) s dôrazom na poznatky, ku ktorým dospela folkloristika (S. Dolby-Stahl, A. L. Siikala, W. Labov, J. Waletzky, W. Newall, M. Kosová, D. Klímová, J. Michálek, O. Sirovátka, G. Kiliánová ai.). K štúdiu naratívov o histórii boli pre mňa inšpiratívne príspevky historikov, folkloristov i sociológov (R. Sulimu, J. Maternického, P. Thompsona, D. Bertauxa, R. Perkasa, J. Hajduk-Nijakowskej ai.). Druhú časť štúdie tvorí analýza rozprávačského repertoáru ženy (V. H., nar. 1914), ktorej rozprávačská aktivita sa s rastúcim vekom výrazne orientuje na spomínanie. Rozprávačku z môjho blízkeho príbuzenstva mám možnosť ako člena jej rozprávačského okruhu sledovať dvadsať rokov. V príspevku charakterizujem životnú históriu rozprávačky, jej rodinné a pracovné zázemie. Analyzujem rozprávačské príležitosti, ktoré určujú tematické zameranie a predovšetkým stupeň rozprávačskej aktivity tejto pamätníčky.

Rozprávačský materiál, písomne zaznamenaný alebo nahratý na audiokazety, konfrontujem sčasti s rodinnou korešpondenciou rozprávačky. Cieľom príspevku je poukázať na možnosti, ale predovšetkým na obmedzenia, ktoré metóda *oral history* bádateľovi poskytuje. Nazdávam sa, že kontextuálny a dlhodobý prístup, ktorý som použila, dovolil zachytiť spontánnu a autentickú osobnú históriu v ústnom podaní. I tu vidím špecifikum výskumnej kompetencie folkloristiky. Materiál zároveň umožňuje načrtnúť styčné výskumné problémy s inými disciplínami bádania o človeku.

Orálna história vo výskume spoločenstva a jednotlivca

Orálna história sa na jednej strane chápe ako jedna z výskumných metód, používaná historiografiou, sociológiou a etnológiou.² Popri iných osobných dokumentoch je i naratívna výpoveď v písomnej či ústnej podobe zdrojom informácií ku skúmaným problémom. Za iniciátorskú prácu sa v histórii sociológie považuje dnes už klasická práca, ktorej materiálovým východiskom boli výpovede poľských prisťahovalcov do USA v prvých desaťročiach 20. stor. (W. Thomas, F. Znaniecki, 1917). Zostavovatelia použili 754 listov, ktoré tvorili 50 rodinných kompletov. Sociológia radí osobné výpovede medzi osobné dokumenty ako jeden z prameňov výskumu. Tieto autobiografie spolu s intímnymi denníkmi, rôznymi osobnými záznamami (osobné či rodinné účty) a s obrazovým a iným materiálom osobného charakteru sú tzv. nezámernými zdrojmi informácií, akési informačné konzervy (V. Lamser, 1966: 118-129).

Na druhej strane sa tento termín používa pracovne na označenie alternatívneho, naratívneho výkladu minulých udalostí, nezriedka v opozícii k výkladu oficiálnej historiografie. Orálna história je verbalizovaným vyjadrením historického povedomia jednotlivca či skupiny, ktoré špecifickým spôsobom odráža vzťah mac/mic – teda záujmy jednotlivca a skupiny

v širšom sociálno-historickom rámci. Minulosť sa v orálnej histórii interpretuje prostredníctvom aktuálnej skúsenosti rozprávača. V textoch sa tak uplatňujú princípy prezentizmu, subjektivismu, selektívnosti (H. Hlôšková, 1992). Ako však upozorňuje R. Perks, takýmto procesom podliehajú i ostatné historické pramene, tzv. dokumentárne. Objektívne faktory (napr. dostupnosť prameňov) a subjektívne faktory (napr. svetonázorové východiská historika) spôsobujú výberovosť, určitý zorný uhol interpretácie a čiastkovosť obrazu minulosti (R. Perks, 1992: 7). V americkej historiografii sa záujem o využívanie orálnej histórie považuje za metodologický protipól dominantnej alebo na elite postavenej interpretácii americkej minulosti (J. Bodnar, 1988).

Pri štúdiu dejín spoločností bez písanej kultúry sa i dnes obracia bádanie k ústnej histórii, a to predovšetkým kmeňových spoločností v Afrike či kást v Indii (M. V. Vantor, 1996). H. Snellmanová poukazuje na to, že aj tzv. spoločenski outsideri sa i z dôvodu negramotnosti a slabého vzťahu k písanému slovu stávajú zdrojmi výskumu orálnej histórie (H. Snellman, 1996: 920).

V súčasnej sociológii, historiografii i etnológii metódou orálnej histórie pracujú mnohé výskumné tímy, existuje rozsiahla medzinárodná vedecká komunikácia prostredníctvom periodík, zborníkov a aktuálna výmena poznatkov na vedeckých podujatiach. Obsahom viacerých univerzitných výukových kurzov študentov histórie, etnológie či sociológie v Európe i v zámorí je i metóda orálnej histórie. Popredný francúzsky sociológ D. Bertaux koordinuje výskum sociálnej mobility v Rusku od roku 1917 do súčasnosti v spolupráci s ruskými bádateľmi, ktorý sa opiera v hlavnej časti o rodinné histórie (D. Bertaux, 1994), problematike chudoby sa venuje medzinárodný tím, koordinovaný maďarskými bádateľmi. V Moskve pracuje na Ruskej štátnej univerzite humanitných vied Laboratórium ústnej histórie. Od začiatku 90. rokov pracujú jeho pracovníci na projektoch Dejiny protikomunistického odboja vo východnej Európe a Dejiny domáceho protibolševického odboja, Ruská emigrácia a Ruská inteligencia – pokus o sebauvedomenie. V Nemecku v jednom z centier folkloristiky – v Tübingene od roku 1985 bežal špeciálny projekt tzv. populárnej autobiografie, ktorý bol neskôr rozšírený o paralelný projekt populárnej písanej kultúry. Na Slovensku sa touto metódou spracúva problematika česko-slovenských vzťahov, osudy ľudí, ktorí prežili holocaust, sociálne siete prostredníctvom osobných histórií príslušníkov rodín predprevrátenej inteligencie, problematika živnostníkov ai.

Z periodík dostupných i nášmu čitateľovi by som uviedla ročenku International Yearbook of Oral History and Life Stories, ktorej doterajšie ročníky boli venované témam: pamäť a totalitarizmus, medzigeneračná výmena hodnôt, medzinárodná migrácia, pohlavie (gender) vo verejnej a súkromnej pamäti a pripravuje sa téma interpretácie životných príbehov v hraniciach žánra a naratívu.

Od roku 1983 vychádza v Paríži časopis Biography and Society, časopis Oral History, český BIOGRAF bulletin, či monotematické čísla periodika Blgarski folklor (1994/6), alebo slovenskej Sociológie (1993/6).

Najaktuálnejšie metodologické východiská a výsledky v bádani metódou orálnej histórie je možné sledovať a reagovať na ne prostredníctvom globálneho elektronického prepojenia cez sieť WWW (World Wide Web), kde sa kvalitatívnymi prístupmi zaoberajú napr. časopisy Sociological Research Online, Postmodern Culture, The Qualitative Report ai. (Z. Konopásek, 1996: 53-55). Na tej istej sieti je možné nájsť i demoverzie počítačových programov kvalitatívneho výskumu, ale tiež prepisov výskumov, ktoré môžu poslúžiť ako inšpirácia na spracovanie archívu textov podobného zamerania.

Od roku 1984 pracuje pri Medzinárodnej sociologickej asociácii (ISA) samostatný výskumný výbor Biography and society.

Aplikovanou orálnou históriou by sme mohli nazvať experimentálne divadelné predstavenia, ktoré na základe nahrávok životných príbehov obyčajných ľudí inscenuje Londýnska divadelná spoločnosť vekovej výmeny. Výpovede, získané metódou orálnej histórie, sa využívajú i v publicistike a tiež v literárnych spracovaniach (H. Epsteinová, 1994).

Ciastkových materiálových príspevkov, rozsiahlejších prác i teoretických pojednaní o orálnej histórii je do súčasnosti publikovaných veľké množstvo. Svedčí to na jednej strane o skepse z kvantitatívneho prístupu k uchopeniu procesov sociálneho života, na druhej strane o vitalite tejto metódy.

I táto metóda je dôsledkom prehodnocovania klasických antropologických prístupov, kedy sa k objektu výskumu pristupovalo ako k *cudziemu*. Pozorovanie, zber údajov a ich analyzovanie za použitia takéhoto prístupu dospieva k interpretácii na základe princípov *rôznosti, exotizmu a moci* (A. Coffey, B. Holbrook, P. Atkinson, 1996). Popisované a interpretované kultúry sa tak redukujú na objekty interpretácie pozorovateľa zvonka, ktorý však (samozrejme i nechtiac) pristupuje k nim z pozícií hodnôt „svojej“ kultúry. „Pre poznanie a pochopenie fungovania etnickej znakovosti kultúrnych javov je oveľa dôležitejšia rovina „emic“ – t. j. výskum a vysvetlenie javu z pozície spoločenstva, v ktorom sledované javy existujú“ (K. Jakubíková, 1993: 60). Ak do interpretačných procesov vstupuje axiologické hladisko, potom špecifickosť, odlišnosť sa nezriedka spája s negatívnym hodnotením prejavov danej kultúry. Decízna sféra, inšpirovaná takými to výsledkami vedy, prostredníctvom legislatívy, propagandy i sociálnymi projektami v podstate s týmito kultúrami manipuluje.

Okrem metodologickej roviny vedeckej interpretácie prejavov tradičnej kultúry ju bezpochyby ovplyvňuje i metodika výskumu a v nej by som pre túto chvíľu poukázala aspoň na osobnosť výskumníka. Pri výskume vstupuje do hry i taký faktor, ako je *subjektivita výskumníka*, a tak sa okrem klasických metód zaznamenávania údajov pri terénnom výskume (C. Ph. Kottak, 1991: 19-35) čoraz častejšie stretávame s tým, že si výskumník priebežne zapisuje svoje dojmy, pocity, názory, pričom sa argumentuje i tým, že materiál z výskumu je vlastne kompromisom medzi pamätaním a zabúdaním (ako informátora, tak aj výskumníka) a „v mnohých prípadoch je to výsledok ideí a preferencií zberateľa viac ako informátora“ (H. Snellman, 1996: 916).

Jazykovým vyjadrením vedeckého popisu, klasifikácie a interpretácie „inej“ kultúry v klasickej etnológii je „neutrálny“ (objektívny apod.) spôsob reprezentácie. Je to spôsobené úzkym prepojením na literárny realizmus, charakteristický neosobným, nestranným, všadeprítomným rozprávačom. Uvedomenie si komplexnosti a mnohovýznamovosti reality vedie (možno nevedomelo) niektorých súčasných bádateľov k miernemu ústupu od tejto praxe, pričom títo v textoch používajú „ich-formu“. To relativizuje mocenskú pozíciu výskumníka a poskytuje viac autonómie objektu výskumu.

Z opačného konca sa na problém pozerá Sven B Ek, keď na príklade švédskej etnológie konštatuje, že táto je od začiatku 20. stor. vlastne akýmsi druhom orálnej histórie – kultúra sa stala naratívom o kultúre, pričom sa do popredia dostala subjektívnosť a intuitívnosť bádateľa (S. B Ek, 1996: 902).

Začiatok 60. rokov 20. stor. znamenal nástup novej orientácie vo folkloristike. Jedným z iniciátorov toho prúdu, ktorý K. S. Goldstein nazval *the ethnography of speaking folklore*, bol popredný americký folklorista A. Dundes. Od textu sa zástancovia tohto smeru obrátili ku kontextu a pri výskumoch sa sústredili na situáciu so snahou zachytiť ju čo najúplnejšie a tak fotografovali, nahrávali, zapisovali si osobné dojmy, komentáre členov rozprávačského okruhu. Upozornili okrem iného na to, že formalizované, ritualizované rozprávačské príležitosti nemožno výskumom evokovať, ako i na problém sebaštylizácie rozprávača počas výskumu (K. S. Goldstein, 1967).

Orálna história života jednotlivca (*life history*) je individualizovanou, personalizovanou históriou tzv. veľkej, „inštitucionalizovanej“ histórie. Individuálna životná skúsenosť, objektivizovaná v naratívoch, poskytuje intímnejší a viac osobnostný portrét kultúry, ako je možné dosiahnuť inými metódami. „Osobné histórie predstavujú členov spoločenstva ako jednotlivcov čeliacich spoločným problémom“ (C. Ph. Kottak, 1991: 27). Mnohohlasosť individuálnych interpretácií minulosti je vlastne otvoreným celkom poznania skúseností a činov, ktorý nemá definitívnu hranicu medzi oficiálnou a neoficiálnou (naratívnu, orálnou) verzou. Zároveň je to permanentný dialóg medzi jednotlivými vrstvami a skupinami spoločnosti (J. Vansina, 1985: 149-150).

Orálna história a folkloristika

Širšie metodologické súvislosti aktuálneho stavu používania *orálnej histórie* ako inštrumentu som naznačila vyššie. V nasledujúcej časti príspevku naznačím niektoré problémy, ktorým sa špeciálne venuje v tejto súvislosti folkloristika.

Zjednodušene by sa dalo konštatovať, že folkloristika „objavila“ naratívy s tematikou osobnej histórie vtedy, keď svoj záujem o nositeľa presmerovala od skupiny k jednotlivcovi, pričom sa v skupinovom modeli rozprávačského repertoáru okrem tradičných žánrov výrazne črtali živé, no na osobu rozprávača a na situačný kontext viazané, a preto zdanlivo nestabilné naratívy. Dnes je už jasné, že v období národnoemancipačných snáh tzv. malých národov Európy 19. stor. folklór slúžil ako argument na poli politiky, kultúry – bol mnohovýznamovým symbolom skupiny (S. Kozak, 1978). I v Nemecku boli povesti tým žánrom prozaického folklóru, ktorý sa v 19. stor. zbieral a publikoval s cieľom budovať regionálnu a národnú identitu (I. Tomkowiak, 1996: 106). Filozofickým východiskom boli antifeudálne idey a ľudové a plebejské vrstvy obyvateľstva sa chápali ako činný subjekt histórie, esencia budujúcich sa národných spoločenstiev. Ich kultúra (= folklór) ako výraz duše skupiny sa mala stať prameňom i symbolom celonárodnej kultúry. Pravdepodobne i preto taký žánr ako *rozprávanie zo života (memorát)* ostával na okraji pozornosti bádateľov. Je to zároveň paradoxné, pretože u Slovanov už v prvej polovici 19. stor. editor srbskej ľudovej epiky V. S. Karadžič poukázal na význam výnimočných nositeľov, keď svoju zbierku (1814-1846) postavil na ich individuálnych repertoároch. Upozornil tiež na ich nezvyčajné osobnostné črty a zaujímavé biografie. V roku 1871 zvolil podobný prístup i A. F. Hilferding, keď texty v publikácii *Onežskije byliny* zatriedil podľa rozprávačov. Prelomovou v tomto smere bola práca M. Azadovského z roku 1926 *Eine sibirische Märchenerzählerin*, v ktorej použil psychologickú a antropologicko-funkcionalistickú metódu (V. Krawczyk-Wasilewska, 1980). Postupne narastal počet prác s týmto prístupom k nositeľovi (R. M. Dorson, S. Witkiewicz ai.), až v 60.-70. rokoch vyšlo viacero prác, kde sa pri štúdiu osobnosti rozprávača uplatňovali rôzne metódy, často kombinované s fotodokumentáciou, výtvarným prejavom, pasportizačnými poznámkami zberateľa apod. Za prelomovú v tomto smere možno považovať monografiu fínskeho folkloristu a religionistu J. Pentikäina z roku 1978 (J. Pentikäinen, 1978) o výnimočnej osobnosti, nositeľke tradičnej ľudovej kultúry Marine Takalo, pričom autor kombinoval folkloristický a antropologický prístup v dlhodobom (10 rokov) výskume. V českej a slovenskej etnografii a folkloristike treba spomenúť prácu zberateľky z južnej Moravy Augusty Šebestovej, ktorá uviedla do obehu termín *ľudské dokumenty* (okrem tradičných folklórnych žánrov zaznamenala a publikovala i rozprávania z každodenného života a životné histórie) (A. Šebestová, 1900).

V slovenskej folkloristike sa až v polovici 20. stor. ako prvá teoreticky venovala tomuto žánru M. Kosová (M. Kosová, 1958), neskôr monograficky J. Michálek (J. Michálek, 1971)

a naposledy zhrnújúco G. Kiliánová (G. Kiliánová, 1992). M. Kosová zúročila svoje poznatky z terénnych výskumov na pôde Slovanského seminára FF UK v rokoch 1927-1942 pod vedením F. Wollmana. Konceptia viacročnej systematickej výskumnej práce na území celého Slovenska vychádzala z princípu tvorivej osobnosti v jej väzbe na prostredie života.

Profesionalizácia spoločenskovedných disciplín, a teda i zintenzívňujúce sa etnografické, jazykovedné, no i folkloristické výskumy začiatkom 20. stor. ukázali živý rozprávačský repertoár, v ktorom z hľadiska kvantity, no predovšetkým z hľadiska významu rozprávanie zo života tvorilo jeho živú súčasť. G. Kiliánová sa podrobne venovala vývoju kritérií určenia spomienkového rozprávania ako autonómneho žánru (G. Kiliánová, 1992). Ako sa domnieva L. Déghová, záujem folkloristiky o spomienkové rozprávanie ako jeden z prejavov identity individua sa stal smerom bádania vtedy, keď folkloristi zistili, že rozprávači a speváci sú uznávanými nositeľmi folklóru vo vlastnom spoločenstve. Začali skúmať črty týchto osobností, ktoré zabezpečujú kontinuitu tradície. Dialo sa to i prostredníctvom príbehov osobnej skúsenosti (*personal experience story*). Ako autorka konštatuje, dochádzalo v tejto súvislosti i k "metodologickým poplachom" s otázkou: čo je vlastne predmetom folkloristiky? Je predmetom záujmu každý prehovor každého člena každej skupiny? (L. Dégh, 1988: 14-15).

Klasifikačné hľadisko vedené snahou poznatky systematizovať je, ako vieme, teoretický konštrukt. I keď je nám jasné, že človek je vlastne i homo narrans a má prirodzenú snahu podeliť sa s prežitou skúsenosťou, pocitmi a poznatkami s ostatnými, a to samozrejme bez ohľadu na ne/vedomovanie si žánrovej charakteristiky svojho naratívu, predsa je len možné vystopovať určité stabilné a invariantné zložky, ktoré tieto naratívy vydelujú od ostatných. To sme však už na poli poetiky folklórneho textu a nie je mojím zámerom venovať sa tu tejto problematike. Ostatne, urobili to už vyššie spomenutí autori, no a samozrejme mnohí zahraniční (C. von Sydow, K. V. Čistov, D. Simonides, J. Pentikäinen, V. Voigt, S. Dolby-Stahl, L. Honko ai.).

Spomienkové rozprávanie ako dynamický fenomén kultúry sa stalo živým azda i pre svoju väzbu na intímnejší sociálny rámec – tradičné žánre (rozprávka, povesť, mýtus) hovorili o skupinových ambíciách, činoch či prehrách. Spomienkové rozprávanie tieto témy individualizuje. Ak je v prvých hrdinom kolektív (i jednotlivý hrdina symbolizuje skupinu), v spomienkovom rozprávaní sa s osudom, podmienkami pasuje jednotlivec. Vysporiadanie sa s osudom a podmienkami sú jadrom deja – príbehu alebo jeho zárodok v naratívnej podobe. Individualizácia života vyvíjajúcej sa civilizácie vedie i k ústupu tradičných žánrov ako autentického sebavyjadrenia sa skupiny. „Súčasnnej spoločnosti, ktorá je ovplyvnená rôznorodými civilizačnými, technickými a spoločensko-kultúrnymi procesmi, nestačia a nezodpovedajú dávne obsahy, ktoré pomaly, ale dôsledne miznú zo živého rozšírenia“ (D. Simonides, 1981: 339).

Na druhej strane o životnosti a transformáciách niektorých tradičných žánrov svedčí i frekvencia rozprávání so žánrovými príznakmi povesti (tzv. *urban legends*). Šíria sa v tematických vlnách práve v hospodársky vysoko rozvinutých spoločenstvách Západu (J. H. Brunvand, 1981). Práve povesti a fámy (*rumors*) sú považované za pevnejšie zviazané so skupinou, kolektívom, ako iné typy naratívov (L. Dégh, 1965: 83 an.). Ich životnosť podporujú živé, ústne cesty komunikácie, pričom pôdu pre výskyt a životnosť fám vyvoláva nedostatok alebo pocitovaná nevierohodnosť oficiálnych informácií o určitom jave, ktorý znepokojuje spoločenstvo (J. N. Kapferer, 1993). Životnosť fámy je limitovaná jej vieryhodnosťou interpretácie skutočnosti pre poslucháča. (T. Shibutani, 1966: 76-77). Cieľovými poslucháčskymi okruhmi a šíriteľmi fám však vôbec nemusia byť príslušníci menej vzdelaných vrstiev obyvateľstva. Prijímanie informácií prostredníctvom fámy pravdepodobne súvisí

i s osobnostnými psychologickými predpokladmi (slabšia osobnosť, argumentačná sila autority apod.), no tejto problematike zatiaľ nebola venovaná dostatočná pozornosť.

Súčasnú povesti sa rozprávajú ako pravdivé príbehy, cirkulujú v rôznych spoločenských skupinách (vekových, profesionálnych, konfesijných apod.). Do tradičných schém dosadzujú prvky súčasnej kultúry a civilizácie, no tradičný princíp viery v nezvyčajné (často nadprirodzené) riešenie ostáva zachovaný (D. Buchan, 1981).

Spomienkové rozprávanie jednotlivca tvorí cyklus, ktorého jednotiacim prvkom je príbeh života rozprávača. Tieto naratívy sú také prirodzené, že ich často ani nevnímame ako nejaký zvláštny „žáner“. Ako konštatuje D. Klímová, patria k najuniverzálnejším jazykovým prejavom vôbec. „I málo zhovorčivé a súvislo inak nerozprávajúce povahy dokážu v určitom citovom rozpoložení podať relatívne veľmi uzavretý, a tiež emotívne pôsobiaci prejav, ak sa pritom opierajú o vlastný zážitok“ (D. Klímová, 1976: 385).

Model spomienkového rozprávania – autobiografie z hľadiska tematiky tvorí niekoľko tematických okruhov, tak ako ich naposledy charakterizovala G. Kiliánová:

1. detstvo
2. mladosť
3. dospelosť
4. práca, zamestnanie
5. odchody z domova (sezónne práce, cesty, vystažovalstvo)
6. tragické životné príbehy
7. komické životné príbehy
8. rozprávania o predkoch
9. vojny, povstania, odboj
10. tragické udalosti v obci/oblasti (živelné pohromy ap.)
11. komické príhody, komické postavy v obci/oblasti.

Skupiny 1.-8. označuje ako biografické (osobné) rozprávania, skupiny 9.-11. ako rozprávania o verejných udalostiach. Správne upozorňuje, že delenie na osobné a verejné je len pomocné, pretože, ako autorka uvádza „práve v tomto žánri sa rovina osobného veľmi spája a prelína s rovinou spoločenskou a historickou“ (G. Kiliánová, 1993: 272). Individualizácia repertoárov jednotlivých rozprávačov potom, podľa môjho názoru, spočíva v preferovaní či potlačení alebo úplnej absencii niektorých tematických okruhov. Individuálny rozprávačský repertoár je v žánri spomienkového rozprávania dynamický systém, fungujúci na princípe prezentizmu a analógie, čo znamená, že rozprávač spomína a reinterpretuje niekedy viackrát opakované príbehy zo života analogicky k téme, ktorá je predmetom jeho aktuálneho záujmu alebo záujmu jeho poslucháčov.

Spontánna autobiografia ako výraz identity jedinca

V nasledujúcej časti príspevku sa pokúsim poukázať na vzťah *kontextu a naratívnej seba/výpovede o minulosti jednotlivca*. Rôzne vyššie naznačené metodologické východiská aktuálneho bádania o človeku používajú metódu orálnej histórie cielene. Spomínanie ako funkcia pamäti je prirodzená psychosociálna aktivita človeka. Spomínanie môže byť:

- a) spontánne
- b) evokované.

Materiálom, z ktorého vychádzam, sú texty, moje záznamy, komentáre účastníkov tých situácií, v ktorých sa spontánne realizovala rozprávačka – pamätníčka.

Od roku 1976 som v osobnom kontakte s pani V. H., ktorá má dnes 82 rokov a v čase nášho zoznámenia sa bola už na dôchodku, no pracovala ešte brigádnicke ako učiteľka a vy-

chovateľka v školskej družine. Syn (nar.1944) bol ženatý, býval s manželkou a neskôr i synom A. (nar.1977) a dcérou K. (nar.1979) v inej štvrti mesta. Rozprávačka žila v byte s dcérou, no v tom čase v podstate sama, pretože od roku 1962 je rozvedená a dcéra (nar. 1953) študovala v zahraničí. Po absolvovaní štúdia sa dcéra vrátila domov, vydala sa a v roku 1978 sa narodila vnučka rozprávačky J., v roku 1984 vnuk T. Rozprávačka žila v spoločnej domácnosti s rodinou dcéry až do roku 1986, keď dostala v Domove opatrovateľskej služby malometrážny byt, kde žije dodnes.

Už pri prvých stretnutiach s V. H. ma upútala jej rozprávačská aktivita s výraznou orientáciou na spomínanie.

O pracovnej metóde výskumu

Od počiatku som si uvedomovala viaceré roly, v ktorých sa v súvislosti s mojím záujmom o rozprávania V. H. pohybujem. Som predovšetkým manželkou jej syna, vo väčšine prípadov nášho osobného styku hositeľkou, ako ona ženou, príslušníčkou inej generácie (nar.1955), mám iný sociálny pôvod, vzdelanie, no a v neposlednom rade som účastníčkou jej rozprávačského okruhu.

Príspevok považujem za pokus predovšetkým preto, lebo som mala možnosť počas dvadsiatich rokov styku s rozprávačkou byť priamou účastníčkou mnohých rozprávačských situácií a jedného z jej stabilných rozprávačských okruhov. Tvoril sa mi tak obraz jej spontánneho rozprávačského repertoáru, čo i skúsený terénny pracovník – folklorista považuje za veľmi ťažko dosiahnuteľný stav (Siikala, A.-L., 1990: 9-14).

Tieto všetky okolnosti bezpochyby mali vplyv i na mnou zachytené údaje. K spracúvaniu dosiaľ zaznamenaného materiálu som zároveň pristupovala s viackrát opakovaným konštatovaním, že: „biografický prístup je vždy istým prekročením tolerovaných hraníc súkromia“ (Z. Kusá, Z. Tirpáková, 1993: 549). Z etických dôvodov preto na ilustráciu používam len tie ukážky z textov, ktoré, nazdávam sa, nemôžu porušiť nárok na intimitu osobnej histórie rozprávačky. Mnohovrstvový interpersonálny vzťah, ktorý vzniká medzi výskumníkom a jeho informátorom, je závažnou okolnosťou, ktorá môže, často veľmi výrazne, ovplyvniť charakter a validitu informácií. Ak výskumník dokáže rozpoznať a zhodnotiť motiváciu vzniku auto/biografie (teda nielen jej ústnej verzie), je predpoklad, že vie kriticky posúdiť validitu informácií (Z. Kusá, 1995). Mnou zaznamenaný materiál je špecifický v tom, že spomínanie rozprávačky býva spontánne a plne „v jej rukách“, teda nie na podnet cudzej osoby z okolia. Keďže som rozprávania zaznamenávala na rodinných stretnutiach, prípadné otázky a žiadosti o doplňujúce či vysvetľujúce informácie smerovali k rozprávačke z príbuzenstva, a teda ich nepocítovala ako zásah zvonka. To umožnilo získať, nazdávam sa, z pohľadu rozprávačky manifestnú časť jej repertoáru. Tvorila ju témy a ich naratívna realizácia, s ktorými sa rozprávačka stotožňuje. Predpokladám, že ak by som s rozprávačkou viedla cielené výskumné naratívne interview, zloženie repertoáru by bolo odlišné a pravdepodobne ešte inak by svoju osobnú históriu interpretovala cudzej osobe.

Keďže mojím zámerom bolo získať obraz spontánneho rozprávačského repertoáru, neupozorňovala som rozprávačku, že si texty či ich registry zapisujem, prípadné nahrávanie diktafónom a magnetofónom som robila sporadicky a skryto. Až v posledných troch rokoch som rozprávačke pri niektorých situáciách povedala, že jej rozprávania nahrávam, aby sme ho zachovali ako dokument pre potomkov. Rozprávačku to nijako v jej podaní neovplyvnilo, pretože som jej rozprávania použitou technikou nerušila a bolo zjavné, že po pár minútach ju ani nevníma.

Všetky nahrávky, zápisy textov i poznámky sú zatiaľ súčasťou môjho súkromného archívu.

Základné údaje o rozprávačke V.H.

V.H., rod.M. sa narodila 2.12.1914 v Sarajeve ako tretia dcéra, po ktorej sa rodičom M. narodili ešte dvaja synovia. V roku 1976 zomrela jedna zo sestier, ostatní sa v zdraví dožili vysokého veku, veď najstaršia sestra H.P. má 87 rokov, najmladší brat J.M. má 74 rokov. V čase narodenia rozprávačky otec J.M.,rodák z Opavy, vyučený strojník zámočník, pracoval v Sarajeve v železničných dielňach. Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky využil nábor odborníkov pre potreby hospodárstva novej republiky a presťahoval sa s rodinou do Zvolena. Tam pracoval v železničných dielňach, no v roku 1934 zomrel na pľúcne ochorenie. Mama rozprávačky H. M., narodená v poľskom Sliezsku, mala základné vzdelanie a meštiansku školu. Ako slobodné dievča slúžila v Maďarsku v židovskej lekárskej rodine, po vydaji až do smrti v roku 1953 nebola zamestnaná, bola domáca.

Rozprávačka absolvovala gymnázium s maturitou vo Zvolene a dvojročnú učiteľskú akadémiu v Bratislave. Celý život pracovala ako učiteľka na ľudovej a meštianskej, neskôr základnej škole na viacerých miestach na Slovensku, najdlhšie v Bratislave. Od roku 1948 bola členkou KSČ. V roku 1937 sa na učiteľskom pôsobisku v Pukanci vydala za J. H. (nar.1915) – pôvodným povoláním učiteľa. V roku 1944 sa aktívne zúčastnil SNP a od roku 1945 bol členom KSČ.

Rozprávačský repertoár pamätníčky V.H.

Rozprávačka, ktorej repertoár je predmetom môjho záujmu, vzhľadom na jej vzdelanie i zamestnanie, samozrejme, nie je možné považovať za rozprávačku z hľadiska kritérií klasickej folkloristiky (M. Leščák, O. Sirovátka, 1982: 114-117). Ústnosť, naratívnosť, frekvencia rozprávání, viazanosť repertoáru rozprávačky na malú skupinu – rodinu a znalosť tohto repertoáru sú na druhej strane faktory, ktoré sú predpokladom na budovanie ústnej tradície konkrétnej rodiny v ďalších generáciách. V textoch naratívov rozprávačky je zároveň možné vystopovať stabilné prvky v rovine významu (napr. stereotypové predstavy o úlohe vzdelania ženy, uznávanej hodnoty určitých sociálnych vrstiev ai.) a v rovine výrazu (napr. rozprávania s pozitívnym riešením zápletky príbehu kvantitatívne dominujú).

Doteraz zaznamenaný repertoár pamätníčky V. H. predstavuje približne sedemdesiat rozprávání s tematikou osobnej histórie rozprávačky alebo príbehmi, týkajúcimi sa pôvodnej rodiny.

Jadro repertoáru tvorí približne päťdesiat rozprávání s pointou rôzneho rozsahu, prevažne však kratších útvarov. Zaznamenané sú v prevažnej miere v rámci rozprávačského okruhu rodiny jej syna (syn, nevesta, vnučka, vnuk), i keď samozrejme, nie vždy boli všetci členovia tohto okruhu prítomní. Nie je zriedkavosťou, že rozprávačka zopakovala rozprávanie v rámci jednej rozprávačskej príležitosti práve prichádzajúcim poslucháčom, takže sú aj situácie, keď rozprávačka príbeh zopakuje v priebehu dňa i trikrát, a to takmer identicky bez ohľadu na vek či pohlavie poslucháča.

Rozprávačské príležitosti v sledovanom rozprávačskom okruhu boli počas: návštev v rodine syna, rodinných stretnutí v rodine syna alebo dcéry, počas spoločných dovolení na chalupe syna, počas ciest na tieto dovolenky (190 km autom), počas občasných návštev členov rodiny syna u rozprávačky (prinesenie nákupu, drobné opravy v byte, upratovanie apod.). Vzájomný kontakt nie je každodennou bežnou komunikáciou zúčastnených, rozprávačka je v roli hosťa v rodine syna prevažne v čase voľna (počas víkendov, či na dovolenke), a tak spomínaniu a rozprávaniu je daný priestor. Spomínanie sa svojím spôsobom takto ritualizuje.

Kategória minulosti v rozprávačskej stratégii pamätníčky V.H.

Spontánne spomína človek v kontexte vhodnej situácie a často na základe analógie témy, pocitu, vnemu zo súčasnosti. Neurofyziologickým predpokladom tejto činnosti je fungujúca pamäť.

Psychologický pohľad na pamäť ju člení na:

- a) sémantickú – uchováva všeobecne známe skutočnosti
- b) epizodickú – uchováva udalosti, osobné skúsenosti jedinca.

„Nízke skóre epizodickej pamäti neznamená nutne pamäťový deficit, môže byť ovplyvnené zdržanlivosťou jednotlivca. Vysoké skóre vyvoláva podozrenie na konfabulácie.“ (I. Ruisel, 1988: 250).

S narastajúcim vekom sa rozprávačke zužujú sociálne aktivity, znižuje sa rozsah fyzickej činnosti a mentálne starnutie zaostáva za fyzickým. Spomínanie je výrazné u rozprávačky svojou extrovertnosťou – naratívnu formou. Naratív v podobe príbehu (*story*) je, ako konštatuje W. F. Nicolaisen, intímne a neodvolateľne spätý s minulosťou. Rozprávač prostredníctvom príbehu tvorí minulosť – *tak, ako ona bola, mohla byť či mala byť*. (W. F. H. Nicolaisen, 1990: 6).

Dominantnou tematikou rozprávačky V. H. je spomínanie na detstvo, mladosť, ktoré rozprávačka kreslí ako idylický svet zhody a porozumenia medzi rodičmi a deťmi, ako i navzájom. „*Nám deťom sa náš otec veľmi venoval. Brával nás v nedeľu na Bakovu jamu. Mama nám nabalila jedlo, chlapci zobrali kotlík a už sme išli. Rozprával nám o prírode, o tom ako je to všetko v nej dômyselne zariadené. Niekedy išla s nami aj mama a keď sme išli k Slatine, oni si ľahli na trávnu a čítali si a my deti sme sa hrali s loptou, S.-ček chytal ryby. On bol veľmi šikovný, rozkročil sa vo vode, ruku strčil pod kameň a už mal pstruha! Otec ich potom piekol na rozpálených kameňoch a to bola lahôdka. Bolo nám ako v raji*“.

(situačný kontext: záznam z leta roku 1987 účastníci: syn, nevesta, vnučka, vnuk, ich sesternica a bratranec

situácia: raňajky na chalupe, plánovanie výletu)

Rozprávačka je „jediným svedkom“ a to vedie k sakralizácii a mýtizácii účinkujúcich hrdinov – členov rodiny, a teda i rodinnej pamäti.

„*Ak chlapci niečo vyviedli a otec videl, že to mamu trápi, vždy povedal: „Chlapci, opatrujte si maminku, je to najlepšia mama na svete.“ Ju mali všetci ľudia radi – keď cestovala od H.-eny ku mne, vyhliadla si vo vlaku milých ľudí a celou cestou sa príjemne rozprávali*“.

(Záznam z 25.12.1981)

„*Naša mama bola jemná a milá. Ľudia ju mali veľmi radi. Keď cestovala vlakom, ľudia si ju direkt vyhliadli a prisadli si v kupé k nej, aby sa mohli dobre porozprávať*“.

(Záznam z leta 1986)

Pravedpodobne i vzhľadom na rozprávačské príležitosti rozprávania tohto typu sa rozvíjajú lineárne, na princípe asociatívnosti a sú často monologickým cyklom. Rozprávačka naratívy za sebou nezriedka radí do takmer totožnej série rozprávání, voľne spojených témou (napr. získanie svojho vzdelania a jej súrodencov).

Rozprávania o udalostiach, ktorých boli účastníkmi i iní, alebo členovia ďalších generácií poslucháčskeho okruhu nadobúdajú charakter dialógu nezriedka s alternatívnym výkladom.

„*Náš S.-ček bol odvážny a skákal z mosta do Slatiny. J.-ko, pamätáš sa, ako S.-ček skákal hlavičky z mosta do Slatiny?*“

„*Ale V.-čka, to mohol akurát tak na nohy, veď tam nikdy nebola taká hlboká voda – hlavičky!*“

„Ale čoby, on skákal hlavičky, ty si to dobre nepamätáš! Ja to viem presne! I H.-a by mi to dosvedčila.“

(Záznam z leta 1989)

A. Portelli charakterizuje žánre orálnej histórie v ich ústnom predvedení ako dialogické (A. Portelli, 1994) s možnosťou odozvy u poslucháčstva. Táto možnosť spočíva v tom, že

1. rozprávač volí tému a výrazové prostriedky s ohľadom na poslucháčstvo
2. poslucháčstvo svojou reakciou verbálnou či neverbálnou podnecuje alebo utlmuje aktivitu rozprávača
3. priamymi otázkami vedie rozprávača k zmene témy alebo pokračovaniu v jej rozvíjaní
4. vlastnými replikami alebo samostatnými naratívami (napr. svojou verziou príbehu) vytvára poslucháčstvo vyváženú rozprávačskú situáciu.

Nazdávam sa, že až posledná možnosť je charakteristikou „rovnovážneho“ stavu rolí v rozprávačskej situácii. Tu možno hovoriť o dialógu. Sociálna pozícia pamätníka – „jediného svedka“ v konkrétnom rozprávačskom okruhu (z hľadiska veku, životnej skúsenosti, sociálneho statusu apod.) mu dáva možnosť podávať „správny“ výklad minulosti prostredníctvom orálnej histórie.

Na úzku spojitost rozprávačskej aktivity so starobou poukázala V. Newall. Uvádza príklad starej panej (z vyšších stredných vrstiev v Anglicku, nar. 1891), ktorej služobníctvo dokonale ovládalo jej stabilný rozprávačský repertoár a na základe jeho denných variácií hodnotilo aktuálny zdravotný stav svojej panej (V. Newall, 1981). P. Thompson spomínanie starých ľudí považuje za znak mentálneho a sociálneho zhoršovania stavu, neschopnosti pripôsobiť sa prítomnosti (P. Thompson, 1988: 160). Stručne možno povedať, že i prostredníctvom naratívneho spomínania starí ľudia nezriedka rozprávajú auto/biografiu života *aký mal byť*. Pri postupnom ubúdaní iných sociálnych aktivít (opúšťanie hobby, obmedzenejší kontakt s cudzími ľuďmi a nezriedka i s príbuznými, elementarizovanie životných potrieb) si funkciou „jediného svedka a pamätníka“ nárokuje pozíciu duchovnej autority v ich referenčnej skupine.

Zužovanie osobného kontaktu je príčinou vyhľadávania náhradných foriem komunikácie (telefonovanie, korešpondencia, nahrávanie listov na mg-kazety apod.). Pravidelné prázdninové styky rodín alebo aspoň súrodencov rozprávačky postupne nahradil písomný kontakt. Forma sa zmenila, no okrem noviniek z rodiny, spomínanie ostalo i témou písomnej komunikácie:

„Veľmi často a s láskou spomíname s J.-om z Jeseníka na naše detstvo, na maminku, na nášho otca a na všetkých súrodencov. Sú to nádherné spomienky. Poznajú ich aj naše deti, ale počívajú ich a páčia sa im. Vyzdvihujeme súdržnosť našej rodiny, vzájomnú podporu a solidaritu. Tu nám bola nádherným príkladom naša mama. Otec bol zase vzorom ako milujúci a starostlivý človek. Všetky svoje deti mal neskonale rád. On ale mal veľmi rád i cudzie deti. Taký Pišta O. spomínal a doslova citoval otcove slová, ktoré povedal, ktoré sa mu stali životným pokladom a vodítkom na celý život. Veľmi krásne a zaujímavo o ňom hovoril. Navzájom sme sa potešili, prežili vzácne chvíle porozumenia a šťastia, že sme precítovali opäť tie chvíle nášho skutočne vzácneho a nádherného detstva.“ (list V.H. od brata z 29.11.1995.)

Záver

Etnológia primárne používa orálnu históriu ako jednu z výskumných metód. Pri rekonštrukcii starších vývojových etáp prvkov a javov tradičnej ľudovej kultúry sa za informáciami obracia k pamätníkom.

Spomínanie, so špecifickou problematikou mechanizmov pamäti, má v naratívnej podobe svoje zákonitosti. V príspevku som sa pokúsila poukázať na niektoré kontextové sú-

vislosti naratívnej interpretácie minulosti, aby som upozornila na to, že orálnu históriu treba chápať viac ako žáner, než ako metódu.

POZNÁMKY

- * Štúdia je rozšírenou a prepracovanou verziou príspevku, ktorý som predniesla na interdisciplinárnom seminári s medzinárodnou účasťou Oral history – metóda či cieľ?, ktorý sa konal v máji roku 1994. Hlavným usporiadateľom seminára bola bratislavská odbočka Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV. Akcia sa konala s organizačnou a finančnou pomocou Nadácie Milana Šimečku a výber z prednesených príspevkov je publikovaný v Etnologických rozpravách 1/96.
- 1 Hermeneutika je náuka o pravidlách a prostriedkoch výkladu textov starých písomných pamiatok.
- 2 GOTTSCHALK, L.- KLUCKHOHN, C.- ANGELL, R.: The Use of Personal Documents in History, Anthropology and Sociology. New York, 1947

LITERATÚRA

- B Ek, S.: 1996
Narratives and Reality. In: Communicating Experience. Göteborg. S. 900-905
- Bertaux, D.: 1994
From Families Case Histories to the Understanding of Social Historical Processes: Analysis in the Inductive Mode. Príspevok prednesený na medzinárodnom workshope Methodology and Methods of Oral History and Life Stories in Sociological and Historical Research. Lvov, 5.-7. 9. 1994
- Bodnar, J.: 1988
Memory and Discourse in Oral History at Studebaker. In: T. Hofer, P. Niedermüller (eds.): Life History as Cultural Construction/Performance. Budapest, s. 409-451
- Brunvand, J. H.: 1981
Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and their Meanings. New York.
- Buchan, D.: 1981
The Modern Legend. In: A. E. Green, J. D. A. Widowson (eds.): Language, Culture and Traditions. Sheffield-Leeds.
- Coffey, A., Holbrook, B., Atkinson, P.: 1996
Qualitative Data Analysis: Technologies and Representation. Sociological Research Online, 1,1.
- Dégh, L.: 1965
Processes of Legend Formation. Lectures and Reports of the ISFNR in Athens. Athens.
- 1988
Beauty, Wealth and Power: Career Choices for Women in Folktales, Fairytales and Modern Media. In: T. Hofer, P. Niedermüller (eds.): Life History as Cultural Construction/Performance. Budapest, s. 13-47
- Dilthey, W.: 1980
Život a dejinné vedomie. Bratislava.
- Epsteinová, H.: 1994
Děti holocaustu. Praha.
- Goldstein, K. S.: 1967
The Induced Natural Context: An Ethnographic Folklore Field Technique. In: J. Helm (ed.): Essays on the Verbal and Visual Arts. Seattle, London, s. 1-7

- Hlôšková, H.: 1992
Historické ústne tradície ako etnoidentifikačný faktor. Slov. Národop., 40, s. 131-150
- 1995
Minulosť ako argument (Povešť v teoretickej interpretácii a literárnej praxi v 19. stor. na Slovensku). Traditiones, 24, Ljubljana, s. 237-251
- Jakubíková, K.: 1993
Je etnická identifikácia funkciou jazyka a kultúry? Slov. Národop., 41, s. 60-65
- Kapferer, J. N.: 1993
Fáma – najstarší médium sveta. Praha.
- Kiliánová, G.: 1992
Rozprávanie zo života ako žáner ľudovej prózy. Slov. Národop., 40, s. 267-280
- Klímová, D.: 1976
Autobiografie jako folklórní druh. Slavica Slovaca, 11, č: 4, s.385-387
- Konopásek, Z.: 1996
Sociologie na Internetu. BIOGRAF Bulletin, č.6
- Kosová-Kolečányi, M.: 1958
K problému rozprávání zo života ako folklórneho druhu. In: F. Wollmanovi k sedmdesátinám. Brno, s. 530-540
- Kottak, C. Ph.: 1991
Cultural Anthropology. McGraw Hill, Inc. 5. vyd.
- Kozak, S.: 1978
Folklor epicki jako zdroj s wiadomości narodowej Slowian. Z polskich studiow slawistycznych. Seria V, Warszawa, s. 299-307
- Krawczyk-Wasilewska, V.: 1980
Indywidualny narrator ludowy: polskie badania na tle miedzynarodowym. Literatura ludowa 4/6, s. 33-41
- Kusá, Z., Tirpáková, Z.: 1993
O rozhodovaní sa pre dráhu súkromného podnikateľa. Sociológia 25, č. 6, s. 547-565
- 1995
Problém pravdivosti informácií v životopisných rozprávaniach. Genealogicko-heraldický hlas, 5, č. 2, s. 17-21
- Lamser, V.: 1966
Základy sociologického výskumu. Praha.
- Michálek, J.: 1971
Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou. Bratislava.
- Pentikäinen, J.: 1978
Oral Repertoire and World View. An Anthropological Study of Marina Takalo's Life Story. FFC No. 219. Helsinki.
- Perks, R.: 1992
Oral History. Talking About the Past. London.
- Shibutani, T.: 1966
Improvised news, A Sociological Study of Rumor.
- Siikala, A.-L.: 1990
Interpreting Oral Narrative. Helsinki. FFC No. 245

- Simonides, D.: 1981
Folklor slowny. In: Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej. Wrocław.
- Sirovátka, O.: 1971
Dějiny a lidové podání. Slov. Národop. 19, s. 534-546
- Snellman, H.: 1996
A Girl from University: An Anthropological Fieldworker in Focus. In: Communicating Experience. Göteborg, s. 916-921
- Šebestová, A.: 1900 (reedícia 1947)
Lidské dokumenty. Olomouc
- Thomas, W., Znaniecki, F.: 1917
Polish Peasant in Europe and America. I.-IV. New York, R. G. Badger
- Tomkowiak, I.: 1996
The Use of Legends in the Making of Identity. ISFNR Congress, Beijing. (Abstracts).
- Vansina, J.: 1985
Oral Tradition as History. Wisconsin.
- Vasor, M. V.: 1996
Oral Genealogist of South India – A Dying Source of History. In: Communicating Experience. Göteborg, s. 622-625

THE CATEGORY OF THE PAST IN STORY TELLING STRATEGIES

Summary

Oral history can be understood on the one hand as the name of a research method, used by historians, sociologists and ethnologists, and on the other hand this term is used to designate an alternative narrative explanation of past events. Oral history is the verbalized expression of the historical consciousness of an individual or group, which reflects in a specific way the macro – micro relationship – that is the interest of the individual and group in the wider socio-historical framework. In oral history, the past is interpreted through the mediation of the actual experience of the story teller. The principles of presentism, subjectivism and selection are applied in texts.

The study is composed of two parts, of which the first is an attempt to summarize previous theoretical approaches to oral personal narrative, with an emphasis on the results achieved in folklore studies (S.Dolby-Stahl, A.L.Siikala, W.Labov, J.Waletzky, W.Newall, M.Kosová, D.Klímová, J.Michálek, G. Kiliánová and others). The contributions of historians, folklorists and sociologists (R.Sulima, J.Maternický, P. Thompson, D.Bertaux, R.Perks, J.Hajduk-Nijkowska and others) to the study of narratives about history were also inspiring for me. The second part of the study is an analysis of the story telling repertoire of a woman (V.H. born 1914), whose story telling activity became significantly oriented towards recollection with increasing age. As a result of my close relationship, I have had the opportunity to trace this story teller as a member of her story telling circle for twenty years. In the article I describe the life story of the story teller, her family and working background. I analyse the story telling occasions, which determine the thematic orientation and above all the degree of story telling activity of this witness.

I partly confront the story material, recorded in writing or on audio-cassette, with the family correspondence of the story teller.

The dominant theme of the story teller is memories of childhood and youth, which she depicts as an idyllic world of harmony and understanding between parents and children and with each other. She builds her autobiographical stories on the opposition – past/present, with the past having strongly positive connotations. She is the „only witness“ and this leads to the sacralization and mythologizing of the participating heroes – members of the family and so also of the family memory. Stories of this type develop in a linear way, on the principal of association and are frequently a monologue cycle.

Stories about events in which the members of other generations in the circle of listeners participated frequently acquire the character of dialogue with alternative interpretations.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 44, 1996, číslo 3
Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:
Doc. PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:
PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Ľubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Sk
Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press,
spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 44, 1996, Number 3

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava,
Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 44, 1996, No 3

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 44, 1996, Nr. 3

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVAK REPUBLIC
